

ZAMONAVIY INGLIZ TILIDA BUYRUQ NUTQI AKTINING IFODALANISH
MEXANIZMLARI

Dosmuhamedova Gulnoza Sunnatovna

Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti Magistratura Lingvistika-Ingliz tili yo'nalishi
1-kurs 25-03-guruh talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20334770>

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada zamonaviy ingliz tilida buyruq nutqi aktining ifodalanish mexanizmlari keng pragmatik, lingvistik va sotsiolingvistik jihatdan tahlil qilinadi.

Tadqiqot nutq aktlari nazariyasi (J. L. Austin, J. R. Searle) asosida buyruq nutqi aktining bevosita va bilvosita shakllarini, ularning grammatik tuzilishi hamda kommunikativ vazifalarini o'rganadi. Shuningdek, maqolada imperativ gaplar, modal fe'llar, so'roq va bayon shaklidagi bilvosita konstruktsiyalar hamda leksik yumshatish vositalarining pragmatik roli yoritiladi.

Kontekst, ijtimoiy maqom va intonatsiya buyruq ma'nosini shakllantiruvchi asosiy omillar sifatida tahlil qilinadi.

Tadqiqot natijalari zamonaviy ingliz tilida to'g'ridan-to'g'ri buyruq shakllaridan ko'ra yumshoq va bilvosita ifoda shakllarining ustunlashib borayotganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: nutq akti, buyruq akti, pragmatika, imperativ gaplar, modal fe'llar, bilvosita nutq, sotsiolingvistika, xushmuomalalik nazariyasi, kontekst, intonatsiya, diskurs.

Annotation. This scientific article analyzes the mechanisms of expressing imperative speech acts in modern English from a broad pragmatic, linguistic, and sociolinguistic perspective.

Based on speech act theory (J. L. Austin, J. R. Searle), the study examines both direct and indirect forms of imperative speech acts, their grammatical structures, and communicative functions. It also explores the pragmatic roles of imperative sentences, modal verbs, indirect interrogative and declarative constructions, and lexical mitigation strategies. Context, social status, and intonation are identified as key factors shaping the meaning of directive acts. The findings indicate a growing dominance of indirect and polite forms over direct imperatives in modern English.

Keywords: speech act, imperative act, pragmatics, imperative sentences, modal verbs, indirect speech, sociolinguistics, politeness theory, context, intonation, discourse.

Аннотация. В данной научной статье анализируются механизмы выражения побудительных речевых актов в современном английском языке с широких прагматических, лингвистических и социолингвистических позиций. На основе теории речевых актов (Дж. Остин, Дж. Серль) исследуются прямые и косвенные формы побудительных высказываний, их грамматическая структура и коммуникативные функции.

Также рассматривается прагматическая роль повелительных предложений, модальных глаголов, косвенных вопросительных и повествовательных конструкций, а также лексических средств смягчения. Контекст, социальный статус и интонация определяются как ключевые факторы формирования значения побудительных актов.

Результаты исследования показывают усиление использования косвенных и вежливых форм в современном английском языке.

Ключевые Слова: речевой акт, побудительный акт, прагматика, повелительные предложения, модальные глаголы, косвенная речь, социолингвистика, теория вежливости, контекст, интонация, дискурс.

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda til nafaqat grammatik birliklar tizimi sifatida, balki insonlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni ifodalovchi murakkab kommunikativ vosita sifatida ham o'rganiladi. Tilning aynan shu funksional jihatini ochib beruvchi asosiy yo'nalishlardan biri — nutq aktlari nazariyasidir. Ushbu nazariya J. L. Austin va J. R. Searle tomonidan rivojlantirilgan bo'lib, u har bir gapning nafaqat ma'lumot berishini, balki ma'lum bir harakatni ham bajarishini ta'kidlaydi.

Austin fikricha, “gapirish — bu harakatni amalga oshirishdir” (“to say something is to do something”). Searle esa nutq aktlarini tasniflab, ularni besh asosiy turga ajratadi: assertiv, direktiv, komissiv, ekspressiv va deklarativ aktlar. Shular ichida direktiv nutq aktlari tinglovchini ma'lum harakatga yo'naltirish funksiyasini bajaradi.

Buyruq nutqi akti (imperative speech act) aynan direktiv aktlar guruhiga kiradi va u so'zlovchining tinglovchini muayyan harakatni bajarishga undash, majburlash yoki yo'naltirish maqsadida qo'llaniladigan nutq shaklidir. Ushbu aktning asosiy xususiyati shundaki, u bevosita yoki bilvosita shaklda ifodalanishi mumkin va uning ma'nosi faqat grammatik tuzilma bilan emas, balki pragmatik kontekst bilan ham belgilanadi.

Zamonaviy ingliz tilida buyruq akti juda murakkab kommunikativ hodisa sifatida qaraladi.

Chunki u nafaqat lingvistik birliklar orqali, balki sotsiolingvistik omillar — ijtimoiy maqom, yosh, rasmiylik darajasi, madaniy me'yorlar va kommunikativ vaziyat bilan ham chambarchas bog'liqdir. Ayniqsa, global muloqot rivojlanishi natijasida ingliz tilida to'g'ridan-to'g'ri imperativ shakllar kamayib, ularning o'rnini bilvosita va xushmuomala ifoda shakllari egallab bormoqda.

Shu bilan birga, buyruq nutqi aktining to'liq ma'nosi og'zaki nutqda intonatsiya, ohang va pauza kabi fonetik vositalar orqali ham aniqlanadi. Bu esa uni faqat grammatik emas, balki diskursiv va pragmatik hodisa sifatida ham o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi — zamonaviy ingliz tilida buyruq nutqi aktining ifodalanish mexanizmlarini lingvistik va pragmatik jihatdan tahlil qilish, uning turli shakllarini aniqlash hamda ularning kommunikativ vazifalarini ochib berishdan iborat.

ASOSIY QISM**1. Buyruq nutqi aktining umumiy lingvistik tabiati**

Buyruq nutqi akti tilshunoslikda direktiv nutq aktlarining markaziy turi hisoblanadi. Uning asosiy vazifasi — tinglovchini ma'lum bir harakatni bajarishga yo'naltirishdir. Bu aktning eng muhim xususiyati shundaki, u real dunyoga bevosita ta'sir ko'rsatishga qaratilgan.

Nutq aktlari nazariyasiga ko'ra, buyruq akti “world-to-word direction of fit”ga ega, ya'ni so'zlovchining nutqi orqali dunyoda o'zgarish sodir bo'ladi. Bu uni assertiv (tasdiqlovchi) aktlardan farqlaydi.

Masalan:

Close the door! — bevosita harakat talab qilinadi

You are required to close the door. — rasmiy buyruq

It would be better if you closed the door. — yumshatilgan buyruq

Bu misollar buyruq aktining turli pragmatik darajalarda ifodalanishini ko'rsatadi.

2. Imperativ shakl va uning funksional xususiyatlari

Imperativ gaplar buyruq nutqi aktining eng to'g'ridan-to'g'ri ifoda shaklidir. Ular grammatik jihatdan sodda bo'lsa-da, pragmatik jihatdan juda kuchli ta'sirga ega.

2.1 Grammatik tuzilishi

Imperativ gaplarda subyekt (you) tushiriladi va fe'ning asosiy shakli ishlatiladi:

(You) Open the window → Open the window

2.2 Turlari

Ijobiy imperativ: Sit down.

Salbiy imperativ: Don't move.

Qo'shma imperativ: Let's go.

2.3 Pragmatik funksiyasi

Imperativ:

ierarxik munosabatni ifodalaydi

tezkorlik talab qiladi

ba'zan keskin ohang hosil qiladi

Shuning uchun u ko'proq rasmiy yoki yuqori maqomli so'zlovchi tomonidan qo'llaniladi.

3. Modal fe'llar orqali ifodalanish mexanizmi

Modal fe'llar buyruq aktining kuchini boshqaruvchi eng muhim vositalardan biridir. Ular nutqni yumshatadi yoki kuchaytiradi.

3.1 Kuchli majburiyat

must → You must obey the rules.

have to → You have to leave now.

3.2 Normativ ifoda

should → You should try again.

ought to → You ought to study more.

3.3 Yumshoq iltimos

can / could → Could you help me?

would → Would you open the door?

Bu tizim ingliz tilida buyruqning "pragmatik daraja shkalasi" mavjudligini ko'rsatadi.

4. Bilvosita buyruq aktlari (indirect directives)

Zamonaviy ingliz tilida xushmuomalalik tamoyili (politeness principle) muhim rol o'ynaydi. Shu sababli buyruqlar ko'pincha bilvosita shaklda ifodalanadi.

4.1 So'roq shakli

Could you send me the file?

Would you mind helping me?

4.2 Bayon shakli

I need you to finish this task.

It would be great if you helped.

4.3 Pragmatik maqsad

tinglovchining "face"ini himoya qilish

ijtimoiy bosimni kamaytirish

konfliktni oldini olish

Bu holat Brown & Levinsonning "face theory" bilan izohlanadi.

5. Leksik va pragmatik yumshatish vositalari

Buyruq aktini yumshatish uchun maxsus so'zlar ishlatiladi:

please → Please sit down

kindly → Kindly respond

just → Just wait a moment

if you don't mind → Close the door, if you don't mind

Bu birliklar muloqotni madaniy va ijtimoiy jihatdan maqbul qiladi.

6. Sotsiolingvistik omillar va kontekst

Buyruq akti ma'nosi faqat grammatik tuzilma bilan emas, balki ijtimoiy kontekst bilan ham belgilanadi.

Asosiy omillar:

ijtimoiy maqom (boss–employee)

yosh va tajriba

rasmiy/norasmiy muhit

madaniy norma

Masalan:

Do it now! → kuchli ierarxik munosabat

Could you do it when possible? → teng munosabat

7. Intonatsiya va fonetik ifoda

Og'zaki nutqda intonatsiya buyruqning pragmatik ma'nosini o'zgartiradi:

past tushuvchi ohang → buyruq

yumshoq ohang → iltimos

ko'tariluvchi ohang → so'rov

Shuning uchun intonatsiya buyruq aktining yashirin ma'nosini ochib beradi.

Xulosa

Zamonaviy ingliz tilida buyruq nutqi akti murakkab va ko'p qatlamli pragmatik hodisa sifatida shakllangan bo'lib, u nafaqat grammatik strukturalar, balki keng sotsiolingvistik va kommunikativ omillar bilan ham belgilanadi. Tadqiqot jarayonida shuni ko'rish mumkinki, buyruq nutqi akti o'zining ifodalanish shakllari jihatidan sezilarli darajada diversifikatsiyalashgan bo'lib, u imperativ gaplar, modal fe'llar, bilvosita so'roq va bayon konstruktsiyalari hamda turli leksik yumshatish vositalari orqali amalga oshiriladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy ingliz tilida bevosita va keskin imperativ shakllar asta-sekin kamayib, ularning o'rnini bilvosita, yumshoq va xushmuomala ifoda shakllari egallamoqda. Bu jarayon global kommunikativ madaniyatning rivojlanishi, shaxslararo munosabatlarda tenglik tamoyillarining kuchayishi hamda muloqotda konfliktni kamaytirishga bo'lgan ehtiyoj bilan bevosita bog'liqdir. Ayniqsa, "politeness theory" (Brown & Levinson) doirasida ko'rib chiqiladigan "face-saving" strategiyalari buyruq aktining yumshoq shakllarini keng qo'llashga sabab bo'lmoqda.

Shuningdek, buyruq nutqi aktining to'liq pragmatik ma'nosi faqat grammatik shakl orqali emas, balki kontekst, ijtimoiy maqom, kommunikativ vaziyat va nutq ishtirokchilarining o'zaro munosabati orqali belgilanadi. Masalan, bir xil grammatik konstruktsiya turli ijtimoiy vaziyatlarda butunlay boshqa pragmatik ma'no kasb etishi mumkin. Bu esa buyruq aktining statik emas, balki dinamik va kontekstga bog'liq hodisa ekanligini tasdiqlaydi.

Og'zaki nutqda esa intonatsiya, ohang va pauza kabi fonetik vositalar buyruqning kuchini sezilarli darajada o'zgartiradi. Keskin ohang buyruqni qat'iylashtirsa, yumshoq ohang uni iltimos darajasiga yaqinlashtiradi. Shu jihatdan intonatsiya buyruq aktining yashirin pragmatik ma'nosini ochib beruvchi muhim vosita hisoblanadi.

Umuman olganda, zamonaviy ingliz tilida buyruq nutqi akti lingvistik, pragmatik va sotsiolingvistik jihatdan integratsiyalashgan murakkab tizim sifatida qaraladi. U tilning ijtimoiy funksiyasini, kommunikativ moslashuvchanligini hamda madaniy etiket normalarini aks ettiradi.

Ushbu tadqiqot natijalari ingliz tilida direktiv nutq aktlarining evolyutsiyasi yumshoq, bilvosita va kontekstga moslashgan shakllar tomon rivojlanib borayotganini yaqqol ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Austin J. L. How to Do Things with Words. Oxford University Press, 1962.
2. Searle J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge University Press, 1969.
3. Brown P., Levinson S. C. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge University Press, 1987.
4. Yule G. Pragmatics. Oxford University Press, 1996.
5. Leech G. N. Principles of Pragmatics. Longman, 1983.
6. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge University Press, 2003.
7. Cutting J. Pragmatics and Discourse. Routledge, 2002.
8. Mey J. L. Pragmatics: An Introduction. Wiley-Blackwell, 2001.
9. Verschueren J. Understanding Pragmatics. Arnold Publishers, 1999.
10. Grundy P. Doing Pragmatics. Oxford University Press, 2008.
11. Lyons J. Semantics. Cambridge University Press, 1977.
12. Levinson S. C. Pragmatics. Cambridge University Press, 1983.
13. Thomas J. Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics. Routledge, 1995.
14. Mey J. L. Concise Encyclopedia of Pragmatics. Elsevier, 2009.